

Venäläisen kirjallisuudentutkijan ja ajattelijan Mihail Bahtinin (1895–1975) pääteos, jonka Tapani Laine ja Paula Nieminen ovat juuri suomentaneet, ilmestyi entisessä Neuvostoliitossa jo kolmekymmentä vuotta sitten. Teos on kuitenkin paljon vanhempi kuin ilmestymisvuodet antavat ymmärtää. Kyse on Bahtinin tohtorinväitöskirjasta, joka kulttuuripoliittisen taantumuksen oloissa vuonna 1946 joutui niin pahaan vastatuuleen, että teki jälle annettiin vain kandidaatin paperit. Tästä murheellisesti päättäneestä väitösprosessista on kulunut jo puoli vuosisataa. Bahtin oli jättänyt käsikirjoituksensa tarkastettavaksi vuonna 1940, mutta sota-ajan olot, etenkin Leningradissa, siirsivät akateemisen rituaalin myöhemmäksi. Oman kertomansa mukaan Bahtin oli miettinyt Rabelais-tutkimuksensa perusteet valmiiksi jo vuoteen 1933 mennessä, mutta poliittisesti ja taloudellisesti ankeat olot olivat hidastaneet työtä.

1920- ja 1930-luvun kirjallisuustieteellisissä taistoissa Mihail Bahtin kuului formalismin ankariin arvostelijoihin, hänelle *sana* oli ensisijaisesti yhteiskunnallinen ja historiallinen ilmiö. Tästä peruslähtökohdasta hän ei koskaan luopunut. Rabelais-tutkimuksen kirjoittamisen ajankohta oli sosiaalisen realismin kaanonin vakiinnuttamisen aikaa. Maksim Gorki vaati kansan ja kansanviisauden esiin nostamista kirjallisuudessa massoja innostavien positiivisten sankarien luomiseksi. Mihail Bahtin

tarttui kuitenkin Gorkin ja Lunatsharskin eräisiin lausuntoihin ja poimi niistä dekonstruktivisessa hengessä naurun historian teeman. Lunatsharski perusti 30-luvun alussa taiteen satiirisia muotoja tutkivan komission ja suunnitteli – epäilemättä varsin opettavaista ja rakentavaa – kirjaa naurun yhteiskunnallisesta roolista. Venäläisistä innoittajistaan Bahtin itse siteeraa Rabelais-tutkimuksessa vain Aleksandr Herzeniä: ”Olisi erittäin mielenkiintoista kirjoittaa naurun historia”. Bahtinilla suhdetta siihen keskiajan rahvaan naurukulttuuriin, jonka hän lukee 1500-luvun ranskalaisen kirjailijan François Rabelais’n tuotannosta, sävyttää Nietzsche *Hyvän ja pahan tuolla puolen* -teoksen jakeen 223 henki: ”Vaikka millään nykyisellä ei muuten olekaan tulevaisuutta, kenties juuri meidän naurullamme on vielä oma tulevaisuutensa!”. Tämän asenteen ansiosta Bahtinin Rabelais-kirja on jatkuvasti liisannyt ajankohtaisuuttaan.

Bahtinin kriittistä asennetta ei pidä käsittää absoluuttiseksi, hedelmättömällä tavalla yhteiskunnan ulkopuolelle astuvaksi nihilismiksi. Tästä on esimerkkinä hänen toinen 1930-luvun kirjansa, joka käsittelee 1700- ja 1800-luvun vaihteen saksalaista *Bildungsromania* ja jonka keskeinen aihepiiri oli Goethen romaanit. Tämä käsikirjoitus, jossa ilmeisesti otettiin kantaa myös sosiaalisen realismin ohjelmaan, oli hyväksytty painettavaksi vuonna 1940. Sodan alkuvuikkoina saksalaiset pom-

mittivat kuitenkin kirjapainoa, jossa Bahtinin kirjaa painettiin. Kirjapainon mukana tuhoutui myös lopullisen käsikirjoituksen ainoa versio. Edellisen luonnosversion Bahtin joutui käyttämään sotavuosina sätkäpaperina, koska hän oli piintynyt tupakkamies ja paperista oli pulaa. Hänen kolmas pääteoksensa hävisi siis savun ilmaan ja tiedot siitä ovat melko puutteellisia. Kaikki kuitenkin viittaa siihen, että Bahtinin elämäntarinasta olisi voinut tulla varsin toisenlainen, jos se olisi ilmestynyt.

Vuonna 1933, jolloin Bahtin sanoo ajatelleensa Rabelais-analyysinsä välineet valmiiksi, hän eli vaimonsa kanssa vielä poliittisessa karkotuksessa Kazahstanissa työskennellen erään kolhoosin kirjanpitäjänä. Heikko terveys pelasti hänet leirituomiolta Solovetskin luostarisaarelle. Pari kuukautta vuonna 1929 tapahtuneen vangitsemisen jälkeen ilmestyi hänen ensimmäinen monografiansa Dostojevskin romaani-taiteesta (ilmestyi vuoden 1963 venäjänkielisen laitoksen mukaan suomennettuna 1991). Bahtin ja hänen vaimonsa eivät päässeet karkotuksen jälkeen Moskovaan, jonne olisivat halunneet. Ankeita olosuhteita väritti lisäksi luusairaus, jonka Bahtin oli 1920-luvulla saanut. Se johti 1938 toisen jalan amputointiin. Bahtin työskenteli opettajana vaatimattomissa oppilaitoksissa lähellä pääkaupunkia. Hän saattoi työskennellä kirjallisuudentutkimuksen parissa ja sai suurkaupungeissa asuvilta ystäviltään apua läh-

dekirjallisuuden hankkimisessa. 1960-luvulla Bahtinin onni lopulta kääntyi. Hänen kirjansa ilmestyivät ja niitä alettiin kääntää myös vieraille kielille. Rabalais-tutkimus ilmestyi Yhdysvalloissa jo vuonna 1968 ja Ranskassa 1970. Bahtin ehti siten nauttia teoksensa maailmanvalloituksen ensimmäisistä vuosista.

Yksi niistä perusideoista, joita Bahtin oli kehittänyt valmiiksi vuoteen 1933 mennessä, oli käsitys sanan moniäänisyydestä. Rabalais-tutkimassa hän yhdistää tämän usein dialogisuudeksi nimetyn – hän ei itse koskaan käyttänyt tätä sanaa – aspektin kansanomaiseen karnevalismiin. Rabalais'n tekstin aiemmin outoina ja tyhminä – ikään kuin virheellisinä – pidetyistä aspekteista hän kaivoi esille kokonaan toisen, aiemmin sivuutetun maailman, keskiaikaisen rahvaan naurukulttuurin. Samalla hän onnistui antamaan uuden ja odottamattoman sävyn koko renessanssin aikakauden luonteen ymmärtämiselle. Bahtinin oman tekstin moniäänisyydelle on tyypillistä se, että sitä on varsin helppo lukea laajana kriittisenä kommentaarina 1920- ja 1930-luvun Neuvostoliiton oloista, vallankumouksen iloisten lupauksen pettämisestä. Tekstin ambivalenssia kuvaa se, että hänen aatteellista lähtökohtaansa on ollut erittäin vaikea määritellä. Se ei näytä samastuvan ainakaan täysin mihinkään aikakauden (elitistiseen) intellektuaaliseen virtauk-

seen. Tietääkseni kenellekään ei ole tullut mieleenkään, että Bahtinin ajattelu voisi heijastella venäläisen rahvaan mielialoja. Tässäkin mielessä hän on Rabalais'n sukulaissielu loppuun saakka.

Entä jos Bahtinin elämä olisi jo Lokakuun vallankumouksen aikana suuntautunut aivan toisille urille? Olisiko hänen kirjoistaan tullut tämän vuosisadan huippututkimuksia? Tähän kysymykseen tuo oman valaistuksensa Mihail Bahtinin vanhemman veljen Nikolain elämäntarina. Kohtuullisen varakkaan vaatimatonta aatelista syntyperää olevan pankkiiriperheen pojat olivat molemmat saaneet loistavan koulutuksen, hallitsivat suuren joukon kuolleita ja eläviä kieliä ja tunsivat maailmankirjallisuuden valiot. Vilkas ja äkkipikainen Nikolai oli todennäköisesti hiljaista ja vetäytyvää Mihailia lahjakkaampi. Ensimmäisen maailmansodan aikana Nikolai meni vapaaehtoisena armeijaan – joku oli sanonut hänen mahdollisesti näyttävän komealta uniformussa. Armeijasta Nikolai ajautui vallankumouksen jälkeen valkokaartiin. Valkokaartista tie vei maanpakoon. Ensimmäiset vuodet Nikolai työskenteli merimiehenä Välimerellä, mutta eräs alkoholipitoinen yö Konstantinopolissa oli kohtalokas. Aamulla Nikolai löysi itsensä muukalaislegioonasta. Palvellessaan legioonalaisena Pohjois-Afrikassa hän haavoittui vaikeasti ja pääsi eroon pestistään. 30-luvun alussa Nikolai

ryhtyi jatkamaan opintojaan ensin Pariisissa ja sitten Cambridgessä, jossa hän pian väiteltikin ja aloitti akateemisen uransa.

Cambridgessä Nikolai Bahtin tunnettiin varsin vasemmistolaisena hahmona ja filosofi Wittgensteinin läheisimpänä ystävänä. Kerrotaan Nikolain saaneen Wittgensteinin vakuuttuneeksi mm. siitä, että heidän tuli asua yliopistokaupungin proletaarisemmassa osassa. Nikolai katui mielijohteenomaista rooliaan kansalaissodassa ja liittyi lopulta Britannian kommunistiseen puolueeseen. Hän siirtyi Birminghamin yliopistoon ja perusti sinne vuonna 1946 lingvistiikan laitoksen. Veljestään Mihailista hän ei kuullut enää mitään 1920-luvun puolivälin jälkeen, mutta löysi kuitenkin vuonna 1930 eräästä kirjakaupasta Pariisissa tämän Dostojevski-kirjan. Mukavista olosuhteista ja suurista suunnitelmista huolimatta Nikolai Bahtin ei kirjoittanut elämänsä aikana yhtään merkittävää teosta tai artikkelia, vaan tämä kaikki jäi kurjissa olosuhteissa eläneen pikkuveljen harteille.

MATTI PELTONEN

MIHAIL BAHTIN
FRANCOIS RABELAIS –
KESKIAJAN JA
RENESSANSIN NAURU
SUOM. TAPANI LAINE
JA PAULA NIEMINEN
HELSINKI: TAIFUUNI, 1995
458 s.